

ธรรมชาติกับวรรณกรรมนิราศ ของสุนทรภู่

วัลลภา วิทยารักษ์*

นิราศเป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่งที่มีลักษณะเด่นคือ การคร่ำครวญรำพันถึงนางที่รักที่ทวิจากไป โดยทวิอาจจะจากนางไปยังสถานที่ต่างๆ จริง หรืออาจจะไม่ได้จากนางไปไหน เพียงสมมติแต่งขึ้นและใช้อารมณ์ทวิคร่ำครวญรำพันแสดงความอาลัยอาวรณ์ถึงนาง ซึ่งในการรำพันนี้ ทวิมักนำสิ่งที่ตนพบเห็นในระหว่างการเดินทางมาบรรยายพรรณนาเชื่อมโยงถึงความรักความผูกพันที่มีต่อนางที่รัก ทั้งนี้สิ่งที่ทวิพบเห็นนั้นมีนานับการ แต่สิ่งสำคัญสิ่งหนึ่งที่ทวิผู้แต่งวรรณกรรมนิราศนำมาใช้เป็นสื่อสำคัญในการพรรณนาความต่างๆ คือ ธรรมชาติ

“ธรรมชาติ” ตามความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ (๒๕๓๙, น. ๔๒๐) หมายถึง “น. สิ่งที่เกิดขึ้นและเป็นอยู่ตามธรรมดาของสิ่งนั้นๆ, ภาพภูมิประเทศ ว. ที่เป็นไปเองโดยมิได้ปรุงแต่ง เช่น สีธรรมชาติ” ส่วนสารานุกรมของอุทัย สินธุสาร (ม.ป.ป., น. ๑๙๕๔) ให้ความหมายของธรรมชาติไว้ว่า “สิ่งที่เกิดขึ้นเองหรือเป็นเองตามธรรมดา ธรรมชาติเป็นสิ่งที่เกิดอยู่รอบตัวมนุษย์ เมื่อมนุษย์ลืมตาขึ้นมาในโลก สิ่งแรกที่มนุษย์ได้เห็นได้สัมผัสคือ ธรรมชาติ เช่น ความมืด ความสว่าง ความร้อน ความเย็น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว ฟากฟ้า ภูเขา แม่น้ำ ทะเล พืช สัตว์...” จากความหมายข้างต้นนี้จะเห็นว่า ธรรมชาติเป็นคำที่มีความหมายกว้างมาก เป็นสิ่งที่เกิดมีขึ้นเอง ไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น และสิ่งที่เป็ธรรมชาตินั้นก็อยู่มากมาย เช่น พืช สัตว์ สภาพภูมิประเทศ ดินฟ้าอากาศ ฯลฯ

*ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สุนทรภู่เป็นกวีเอกท่านหนึ่งที่มีความสามารถในการนำธรรมชาติที่พบเห็นกัน อยู่เสมอมาร้อยเรียงนำเสนอไว้ในนิราศได้อย่างแนบเนียน ไพเราะ น่าสนใจ และได้ อรรถรส ความสามารถเช่นนี้มีส่วนช่วยให้งานของสุนทรภู่เป็นอมตะ ดังนั้นจึงน่าสนใจ ศึกษาวิธีการกล่าวถึงธรรมชาติในวรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่ ซึ่งในที่นี้จะนำมาศึกษา เพียง ๗ เรื่อง คือ นิราศเมืองแกลง นิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง นิราศเมืองเพชร นิราศวัดเจ้าฟ้า นิราศสุพรรณ และนิราศพระปฐม ซึ่งทั้ง ๗ เรื่องนี้มีแนวในการแต่ง เป็นไปตามลักษณะทั่วไปของนิราศ การศึกษาครั้งนี้ไม่รวมนิราศอิเหนา และรำพันพิลาป/ เนื่องจากมีแนวในการแต่งแตกต่างจากนิราศเรื่องอื่นของสุนทรภู่คือ นิราศอิเหนาเป็นการ นำเรื่องราวตอนหนึ่งจากเรื่องอิเหนามาแต่งเป็นทำนองนิราศ ส่วนรำพันพิลาปก็มีเนื้อ ความที่กล่าวถึงชีวิตของสุนทรภู่ทั้งเรื่องราวที่เป็นความหลัง เรื่องราวในขณะนั้น และ บางตอนก็เป็นทำนองความฝัน

วิธีการกล่าวถึงธรรมชาติในวรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่

สำหรับวรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่ทั้ง ๗ เรื่องนั้นกล่าวถึงธรรมชาติที่ทุกคนรู้จักกันดี ได้แก่ พืช ซึ่งเป็นพันธุ์ไม้ที่ขึ้นอยู่ตามสถานที่ต่างๆ และสัตว์ ซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิตอีกชนิดหนึ่งที่ไม่ใช่พืชและมนุษย์ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงสภาพภูมิประเทศ ตลอดจนสภาพดินฟ้าอากาศไว้ด้วย และเมื่อนำธรรมชาติในวรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่มา พิจารณาแล้วจะพบว่า สุนทรภู่มีวิธีการกล่าวถึงธรรมชาติหลายวิธี วิธีที่สำคัญและเห็นได้เด่นชัดมีดังนี้

๑. การกล่าวถึงธรรมชาติทั่วไปในภาพกว้างตามที่เห็น เห็นอะไรอย่างไร ก็กล่าวถึงตามนั้น มิได้ชี้จุดเด่นพิเศษใดๆ วิธีการเช่นนี้อาจแยกได้เป็น ๒ ลักษณะ

การกล่าวถึงธรรมชาติทั่วไปในภาพกว้างตามที่เห็นโดยตรง ส่วนใหญ่จะเป็น การบรรยายหรือพรรณนาถึงสภาพภูมิประเทศของสถานที่ สภาพดินฟ้าอากาศ หรือกล่าวถึงพืช หรือสัตว์ตามที่เห็น ได้แก่ กล่าวถึงกระต่ายกระโดด ซึ่งเป็นเรื่องปกติ ทุกคนก็รู้ว่า กระต่ายสามารถกระโดดได้ ไม่ใช่เรื่องพิเศษ เป็นต้น การกล่าวถึงธรรมชาติวิธีการนี้ช่วยให้การดำเนินเรื่องของนิราศเป็นไปอย่างไม่ขาดตอน ช่วยเชื่อมความให้ในขณะที่เปลี่ยน จากการกล่าวเรื่องหนึ่งไปสู่อีกเรื่องหนึ่ง ทำให้ผู้อ่านอ่านได้อย่างราบรื่นไม่สะดุด เนื้อ ความก็ต่อเนื่องกันได้อย่างกลมกลืน ตัวอย่างเช่น

สุนทรภู่กล่าวถึงการเดินทางยามราตรีที่มีดวงจันทร์ส่องสว่างอยู่กลางเวหา น้ำค้างหยอหยินฉ่ำ ได้ยินเสียงนกเพรียกกันอยู่บนยอดตาล ต่างพากันเดินทางไปชมธรรมชาติไปอย่างเพลิดเพลิน ดังเช่น

แล้วลัดออกนอกลำเนาภูเขาหลวง	ดูเด่นดวงเดือนสว่างกลางเวหา
ไฉ่เย็นจ่าน้ำค้างที่กลางนา	เสียงปีกกาเพรียกพลอบบนยอดตาล
มาตามทางหว่างโตนดลิงโลดจิต	แต่พวกศิษย์แสนสุขสนุกสนาน
เห็นกระต่ายไล่โลดโอดทะยาน	เสียงลูกตาลกรากตึงตะลึงแล
ต่างชมชมคมเดินเจริญรีน	เที่ยวชมชื่นเขตแขวงด้วยแสงแข
ต่างลดเลี้ยวเที่ยวเด็ดดอกแคแตร	ได้เห็นแต่กนน้อยต้อยติวิด

(ตำรงราชานูภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๕๗ - ๒๕๘)

การกล่าวถึงธรรมชาติวิธีกรณีนี้นี้ยังเป็นการช่วยเสริมรายละเอียดต่างๆ ทำให้มีรสชาติระมากรมากขึ้น โดยเฉพาะการกล่าวถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของสิ่งหนึ่งหรือสถานที่หนึ่งจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจ รู้เรื่องราวเกี่ยวกับสิ่งนั้น และมองเห็นภาพได้ง่าย ได้แก่ การกล่าวถึงต้นไม้ที่ขึ้นรอบบริเวณฐานล่างข้างเจดีย์ การกล่าวถึงมวลพฤกษชาติขึ้นสะพรั่งอยู่สองฟากฝั่งน้ำ และกำลังออกดอกออกผล ดังเช่น

พระเจดีย์ที่ยังอยู่ดูระหง่าน	เป็นประธานทิวทุ่งดูสูงเทิ่ง
ต้นโพธิ์โหลไม่พุ่มเป็นขุ่มเชิง	ขึ้นรอบเชิงชั้นล่างข้างเจดีย์

(ตำรงราชานูภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๐๖)

ล่องทางบางบ้านเรียด	ริมชลา
สองฝั่งพรั่งพฤกษา	สลับสล้าง
ไม้ปลุกลูกดอกดา	ดกดาศ กลาดเอย
ทรงกลินรินรินข้าง	ขอบคุ้งฟุ้งจร

(ตำรงราชานูภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๗๒)

บางครั้งสุนทรภู่กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของเวลาซึ่งเป็นไปโดยธรรมชาติ ทำให้เกิดผลดีทั้งในการดำเนินเรื่อง และการสร้างบรรยากาศ ผู้อ่านจะเกิดอารมณ์คล้อยตามได้ง่าย ด้วยธรรมชาติที่พบเห็นจินตาสมากรสือความรู้สึกความเข้าใจให้ตรงกันได้ง่าย เกิดอารมณ์ร่วมกันเสมือนเห็นธรรมชาติในขณะนั้นพร้อมกัน ทั้งผู้เขียนและผู้อ่าน ดังเช่น

เดือนช่วงดวงเด่นฟ้า	ดาวดาว
จตุญจวิศรศมีพราว	พรางพร้อย
ยามตึกนิกหนาวหนาว เชนยแนบ	แอบเอย
เย็นจ่าน้ำค้างย้อย	เยือกฟ้าพานาว

(ดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๖๑)

จากตัวอย่างผู้อ่านจะมองเห็นความงามตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นภาพและบรรยากาศยามค่ำคืนที่มีแสงจันทร์ส่องสกาว่า รู้สึกถึงความหนาวเย็นของอากาศ และเห็นน้ำค้างหยาดย้อยในยามตึกได้อย่างชัดเจนราวกับได้เห็นภาพนั้นด้วยตาของตน

การกล่าวถึงธรรมชาติทั่วไปในภาพกว้างตามที่เห็นโดยใช้ศิลปะการเปรียบเทียบ ซึ่งช่วยให้การมองเห็นภาพของผู้อ่านชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้อ่านจะมองเห็นภาพที่สัมพันธ์กันในส่วนที่เปรียบเทียบ เป็นการกระตุ้นให้ผู้อ่านเกิดความคิดต่อเนื่อง เข้าใจได้รวดเร็ว การใช้วิธีนี้ช่วยให้ประหยัดเวลาในการอธิบายความได้ดีมาก และแสดงความสามารถของสุนทรภู์ในการเก็บรายละเอียดของธรรมชาติในด้านต่างๆ มาเปรียบเทียบได้อย่างเหมาะสม ได้แก่ เปรียบเทียบความงาม สี ฯลฯ ดังเช่น

พอพันบ้านลานแลล้วนทุ่งเสียน	หนทางเตียนตัดเข้าภูเขาวาง
ดูกรวดทรายพรายงามเหมือนเงินวาง	หยาดน้ำค้างขังหลุมที่ชุมควาย
คูสีขาวราวกับน้ำตาลโดนด	ที่หว่างโขดขอบผาศิลาลาย

(ดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๕, น.๙๑)

อนึ่ง ในการเปรียบเทียบนั้น มีทั้งการกล่าวถึงธรรมชาติแล้วนำไปเปรียบเทียบกับธรรมชาติ คือ ใช้ธรรมชาติเสริมธรรมชาติที่มุ่งกล่าวถึงให้แจ่มชัด ดงงามยิ่งขึ้น ซึ่งธรรมชาติที่นำมาเทียบจะรู้จักคุ้นเคยกันดีแล้ว ได้แก่ กล่าวถึงความแวววาวของหินดุจดังดวงดาว ซึ่งจะมีแสงสุกใสแวววาวในเวลากลางคืน หรือกล่าวถึงหินที่มีรูปร่างเหมือนกับสัตว์ที่มีชีวิตจริง ดังเช่น

ถึงคูหาชื่อลชะวันถ้ำ	วิไล้ไปทุกเหลี่ยมภูเขาลวง
ศิลาแลแวววาวดังดาวดวง	เป็นเมฆม่วงมรกตทับทิมแดง
สมมุติแลงหินชะง่อนหุบ	เป็นที่รูปสิงสัตว์เข้าเพ็ญแผง
กระต่ายเหมือนกระต่ายปาลองตาแดง	ที่กลางแห่งพิศแลเห็นแต่ตัว

(ดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๕, น.๑๓๗ - ๑๓๘)

บางครั้งสุนทรภู่ยังกล่าวถึงธรรมชาติแล้วนำไปเปรียบเทียบกับสิ่งอื่นที่ไม่ใช่ธรรมชาติ ได้แก่ นำต้นไม้ที่แลเห็นมาเทียบกับฉัตร ดังเช่น

บางสแกและสะล้างจิว	ทิวราย
เรียงฝั่งดังฉัตรฉาย	แซมช้อย

(คำรกราชานาภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๙๒)

สุนทรภู่เป็นกวีที่เลือกใช้ความเปรียบได้ดีมาก สามารถเข้าถึงจิตใจของผู้อ่าน ทำให้เห็นภาพที่งดงามตามที่สุนทรภู่เห็น และรู้สึกดื่มด่ำในความงามของภาพที่เห็น ดังเช่น

ปลุกทับทิมริมทางสองข้างราย	ไม่เปล้าด้ายดกระย้าทั้งดาปี
บ้างดิบหามงามอมจนค้อมกึ่ง	เป็นดอกตึงแตกประดับสลบสี
บ้างแตกร้าวพรราวเม็ดเพชรโนรี

(คำรกราชานาภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๙๒)

จากภาพผลทับทิมที่สุนทรภู่อ้างถึงนี้ ทุกคนที่เคยเห็นทับทิมคงต้องยอมรับและยกย่องในความสามารถของสุนทรภู่ที่กล่าวไว้ได้ตรงตามความเป็นจริงของธรรมชาติ เพราะผลทับทิมแก่ที่เปลือกแตกปริ้นั้นจะมองเห็นเมล็ดทับทิมสีชมพูใสแวววาวพรราวราวกับเพชรดังที่สุนทรภู่อ้างไว้ ไม่มีผิด มองครั้งใดก็งามเช่นนี้เสมอ

๒. การกล่าวถึงธรรมชาติ โดยชี้ลักษณะเด่นหรือลักษณะเฉพาะของพืชหรือสัตว์ชนิดนั้น วิธีการนี้จะพบมากในวรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่ ซึ่งแสดงให้เห็นบุคลิกภาพของสุนทรภู่ในการช่างสังเกต เป็นการชี้ชวนให้ผู้อ่านสนใจสังเกตธรรมชาติตามที่สุนทรภู่อ้างถึงด้วย ทั้งเป็นการให้ความรู้ทางธรรมชาติวิทยาแก่ผู้อ่านโดยไม่รู้ตัว การกล่าวถึงธรรมชาติ โดยชี้ลักษณะเด่นหรือลักษณะเฉพาะของพืชหรือสัตว์ชนิดนั้น แยกได้หลายลักษณะคือ

การกล่าวถึงลักษณะเด่นหรือลักษณะเฉพาะของพืชชนิดนั้น อาจเป็นสภาพภูมิประเทศที่พืชชนิดนั้นขึ้นอยู่ ลักษณะกลิ่น รสชาติ เป็นต้น ธรรมชาติที่กล่าวถึงตามวิธีนี้ ได้แก่ การกล่าวถึงป่าไผ่ที่มีเชิงนามม ต้นลำพูที่ขึ้นอยู่ตามชายน้ำ การทอดยอดของผักบุ้ง ต้นจันทน์ที่มีหนามแหลม ความหอมของไม้กฤษณา ความหอมของดอกไม้บางชนิด รสชาติหรือลักษณะของผล ฯลฯ ตัวอย่างเช่น

เมื่อสุนทรภู่กล่าวถึงป่าไผ่ ก็จะกล่าวถึงลักษณะเด่นของกอไผ่คือ รกเต็มไปด้วย
เชิงหนาม ซึ่งกล่าวไว้บ่อยครั้งในนิราศสุพรรณ ทำให้ผู้อ่านเห็นสภาพพื้นที่ของสถานที่
นั้นด้วย ดังเช่น

ชายชวาป่าไผ่ขุ่ม	เชิงหนาม
สองฝั่งวังรำราม	รกเรื้อ
	(ตำรงราชานูภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๘๓)
ไผ่พุ่มขุ่มเชิงวัง	รกเรื้อ
	(ตำรงราชานูภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๙๙)

หรือเมื่อกล่าวถึงต้นลำพูครั้งใด สุนทรภู่ก็กล่าวถึงพื้นที่ที่ต้นลำพูขึ้นอยู่คือ ตามป่าชายเลน
ชี้ให้เห็นว่าต้นลำพูเป็นต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ตามชายน้ำ ดังเช่น

สักประเดี้ยวเหลียวดูลำพูเอน	ยอดระเนนนาบน้ำอยู่รำไร
	(ตำรงราชานูภาพ, ๒๕๑๕, น.๘๘)
แม่น้ำกว้างขวางเว้งเป็นเชิงเลน	ลำพูเอนอ่อนทอดยอดระย้า
	(ตำรงราชานูภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๓๙)
ลำพูรายชายตลิ่งคู่งค้อม
	(ตำรงราชานูภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๔๑)
ลำพูรายชายเลนดูเอนเอน	วายุโยนยอดระย้าริมสาด
	(ตำรงราชานูภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๔๔)

นอกจากนี้สุนทรภู่อยังมองภาพความสัมพันธ์ของธรรมชาติต่อเนื่องกัน
อีกด้วย เมื่อมองต้นลำพูก็ดูต่อเนื่องไปถึงสัตว์ที่ชอบอยู่ตามต้นลำพู นั่นคือ นิงห้อย
ทำให้ผู้อ่านมีความรู้กว้างขวางออกไปอีก ดังเช่น

ลำพูรายพรายพร้อยนิงห้อยจับ
	(ตำรงราชานูภาพ, ๒๕๑๕, น.๘๗)
ลำพูรายชายตลิ่งล้วนนิงห้อย
	(ตำรงราชานูภาพ, ๒๕๑๕, น.๑๙๗)
ลำภูดูนิงห้อย	พรอยพราย
	(ตำรงราชานูภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๘๐)

การกล่าวถึงลักษณะเฉพาะของผลพีชบางชนิดก็ช่วยให้ผู้อ่านได้รู้จักต้นไม้บางชนิดที่คนส่วนใหญ่ไม่รู้จักกัน ได้แก่ ต้นตะบูน ซึ่งเป็นต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ตามป่าชายเลนเช่นเดียวกับต้นลำพู แสม โกงกาง สนทรรูกกล่าวถึงผลของตะบูนไว้ ทำให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพผลตะบูนได้ แม้ไม่เคยรู้จักมาก่อน ดังเช่น

ตะบูนต้นผลห้อยย้อยระย้า

ดาษดาดังหนึ่งผูกด้วยลูกดุ่ม

เป็นครaban้ำคร่ำคร่ำแตกตารุม

ดูกระบุ่มกระบิมตุ้มตุ้มเต็ม

(ตำรงราชานูภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๔๑)

การกล่าวถึงลักษณะเด่นหรือลักษณะเฉพาะของสัตว์ชนิดนั้น โดยอาจกล่าวถึงลักษณะรูปร่าง เสียงร้อง กิริยาอาการหรือพฤติกรรมตามธรรมชาติของสัตว์นั้น เป็นการมองในรายละเอียดของธรรมชาตินั้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสุนทรภู่จะต้องรู้จักและมีความรู้เกี่ยวกับสัตว์ชนิดนั้นด้วย แม้ว่าท่านจะไม่ใช่ นักธรรมชาติวิทยาโดยตรง “แต่ท่านเป็นนักธรรมชาติวิทยาที่เป็น ‘กวี’ บันทึกของท่านจึงมิใช่ข้อมูลทางวิชาการ แต่เป็นการเก็บรายละเอียดที่อ่อนไหวอ่อนหวาน และเพร็ดพรายด้วยชั้นเชิงทาง ‘ภาษา’ อย่างสูง เจิดจ้าสวยงามด้วยจินตนาการอันกว้างไกลแหลมคม...” (วาสนา กุลประสูตร, ๒๕๒๙, น.๘๕) ท่านจึงใช้ความเป็นกวีสามารถทำให้ผู้อ่านได้รู้เรื่องราวเกี่ยวกับสัตว์ที่กล่าวถึงพอสมควร วิธีการกล่าวถึงลักษณะเด่นหรือลักษณะเฉพาะของสัตว์ที่เห็นชัดเจนคือ

(๑) การกล่าวถึงลักษณะเด่นหรือลักษณะเฉพาะที่เกี่ยวกับรูปลักษณะที่มองเห็นได้ และเป็นลักษณะที่ไม่เหมือนสัตว์ชนิดอื่น ได้แก่ หิ้งห้อยที่มีแสงในตัวเอง ข้างที่มีงา นกตะกรุมที่มีหัวล้าน ฯลฯ โดยวิธีการนี้ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพของธรรมชาติ นั้นผ่านตัวอักษรที่อ่าน เสมือนได้รับรู้ผ่านประสาทสัมผัสทางตา ดังเช่น

ลำพูรายพรายพร้อยหิ้งห้อยจับ

สว่างวิบแวววามอร่ามเหลือ

เสมอเม็ดเพชรรัตนจรัสเรือง

.....

(ตำรงราชานูภาพ, ๒๕๑๕, น.๘๗)

ลำพูรายชายดลิ่งล้วนหิ้งห้อย

สว่างพรอยแพรงพรายขึ้นปลายแถม

อร่ามเรืองเหลืองามวามวามแวม

กระจ่างแจ่มจับน้ำเห็นลำเร็ว

(ตำรงราชานูภาพ, ๒๕๑๕, น.๑๙๗)

จากตัวอย่างดังกล่าวผู้อ่านจะมองเห็นแสงของหิ่งห้อยว่าวิบวาวสวยงามเพียงใด และสุนทรภู่ก็ต้องมองเห็นภาพนั้นสวยงามด้วยเช่นกัน จึงถ่ายทอดความชื่นชมในความงามของแสงหิ่งห้อยออกมาโดยเลือกสรรคำที่กระตุ้นให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกได้ตรงกับภาพที่ตนเห็น เช่น วิบแวววาม สว่างพรอย อร่ามเรือง เป็นต้น

นอกจากนี้สุนทรภู่อยังกล่าวถึงลักษณะเฉพาะเกี่ยวกับรูปลักษณะของสัตว์อื่นๆ ไว้ ได้แก่ ปูซึ่งเป็นสัตว์ที่มีก้าม ปลาตะเพียนซึ่งมีเกล็ดสีเหลืองสวย ปลาแก้มขำซึ่งที่ฝาเหงือกจะมีสีแดงเรื่อ มองดูคล้ายรอยขำ ดังเช่น

เห็นปูเปี้ยวเที่ยวโตกินโคลเค็ม

บ้างเก็บเล็มลากก้ามครุ่มครำครัน

(ตำรงราชานาภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๔๑)

ปลาตเพียนเวียรว่ายเคล้า

คลอเรือ

เกล็ดจเคลือบเหลืองเหลืองเหลือง

เลื่อมพวย

(ตำรงราชานาภาพ, ๒๕๑๕, น.๓๓๒)

แก้มขำดำที่แก้ม

แต้มดำ

(ตำรงราชานาภาพ, ๒๕๑๕, น. ๒๘๘)

(๒) การกล่าวถึงลักษณะเด่นหรือลักษณะเฉพาะที่เกี่ยวกับเสียงร้อง ได้แก่ เสียงร้องของจักจั่นเรไร นกต่างๆ ไก่ ชะนี กบ เขียด ช้าง จระเข้ ผึ้ง ฯลฯ โดยวิธีการนี้ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพของธรรมชาตินั้นผ่านตัวอักษรที่อ่าน เสมือนได้รับรู้ผ่านประสาทสัมผัสทางหู ซึ่งช่วยในการสร้างบรรยากาศได้ดีมาก ทั้งทำให้เกิดความเพลิดเพลินในขณะที่อ่าน ตัวอย่างเช่น การกล่าวถึงเสียงร้องของนกแต่ละชนิดซึ่งมีเสียงร้องเป็นเอกลักษณ์ ไม่เหมือนกันก็จะให้ภาพให้ความรู้สึกแตกต่างกัน ได้แก่ เสียงนกเขาที่ขันจึกกู๊ ฟังแล้วรู้สึกเพลิดเพลิน ส่วนนกกน้อยด้อยตีวิดส่งเสียงเสนาะไพเราะ ฟังเพียงเสียงก็นึกเห็นภาพนกกน้อยที่ร่าเริง ดังเช่น

บ้างก่งคอคคูกุกุไป

ฝูงเขาไฟพบบแฝงที่แฝกฟาง

(ตำรงราชานาภาพ, ๒๕๑๕, น.๙๓)

ด้อยตีวิดชิดโจบร้อง

ก้องเกรียว

ตีวิดตีวิดตี๊ดเดียวเดียว

เจียวจ้อย

(ตำรงราชานาภาพ, ๒๕๑๕, น.๓๗๘)

กระจบบจับนับหมื่นดูตื่นดาษ
 เหมือนโกรธซึ่งหึงหวงด้วยช่วงชิง
 จนต้นไม้ใบงอกออกไม่รอด
 ลมกระทั้งรังกระจบบระยาบโยน
 บ้างคาบแซมแซมรังเหมือนดังสาน
 จิกสะบัดจัดแจงสอดแซงชน

เหมือนตลาดเหลือหูเพราะผู้หญิง
 ชุมจริงจริงจิกใจกระโดดใจ
 ดูกรองกรอดเกรียมกร่องกรอยโกรน
 ตัวมันโหนหวงคู่คอยคู่คน
 สอดข่านาญเหน็บผอยเหมือนสร้อยสน
 เปรียบเหมือนคนช่างสะตั้งรูตึงตรอง

(คำรกรรชานาฎภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๐๘ - ๒๐๙)

พฤติกรรมของแมงดาที่ตัวผู้เกาะหลังตัวเมียหากิน สุนทรภู่ก็สังเกตเห็น และกล่าวถึงไว้ทั้งใน*นิราศเมืองแกลง*และ*นิราศเมืองเพชร* ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจสำนวน "แมงดา" มากขึ้น สำนวนนี้หมายถึงชายที่อาศัยน้ำพักน้ำแรงของหญิงโสเภณีในการดำรงชีวิต ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับแมงดาตัวผู้ที่อาศัยตัวเมียหากิน ทั้งนี้โดยแท้จริงแล้วการที่แมงดาตัวผู้เป็นเช่นนี้ เพราะแมงดาทะเลตัวผู้ตาบอดไม่สามารถหาอาหารกินเองได้จึงต้องเกาะหลังตัวเมียไป ดังนั้นหากตัวเมียถูกจับเพื่อเอาไข่ ตัวผู้ก็จะถูกทิ้งและต้องตายในที่สุด (เสงี่ยม คุมพवास, ๒๕๑๕, น.๖๔) พฤติกรรมของแมงดาที่สุนทรภู่กล่าวถึงไว้ ดังเช่น

ไอ้คิดเห็นเอ็นดูหมู่แมงดา
 เขาจับตัวผู้ทั้งไว้กลางน้ำ

ตัวเมียพาตัวลอยเที่ยวเล็มโคล
 ระลอกซ้าสาตซัดให้ตัดชัย

(คำรกรรชานาฎภาพ, ๒๕๑๕, น.๙๓ - ๙๔)

.....
 ให้สามีซ้หลังเที่ยวฝั่งฝั่ง

อกเอ๋ยไอ้เอ็นดูหมู่แมงดา
 ตามหล้าแหล่งเลนเค็มเล็มภักษา
 (คำรกรรชานาฎภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๔๖)

พฤติกรรมเฉพาะของสัตว์สวยงามที่สุนทรภู่กล่าวถึงไว้ก็เป็นภาพที่น่าชมมากรได้แก่ นกยูงรำแพนหาง ดังเช่น

เที่ยวเลียบชมลมเย็นเห็นนกยูง
 ทำกรีดปีกพลิกเลี้ยงเข้าเคียงคู่

เป็นฝูงฝูงพ่อนางที่กลางทราย

(คำรกรรชานาฎภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๐๙)

รำแพนแอนออกอะแ้ง	แม่หาง
หันร้ายฝ่ายผู้นาง	นกเคล้า
ตัวผู้อยู่กลางทาง	กลมปึก หลีกเอย
ก้อกริดซิดเขียเห่า	ท่าพ่อนอ่อนเอียง

(ตำรวราชานฎภาพ, ๒๕๑๕, น.๓๕๒)

๓. การกล่าวถึงธรรมชาติ โดยนำความไปเชื่อมโยงถึงนางที่รัก ในด้านต่าง ๆ วิธีการนี้นิยมใช้ศิลปะการเปรียบเทียบช่วย ทำให้เห็นถึงความรู้สึกผูกพันของกวีที่มีต่อนางที่รัก และช่วยให้ผู้อ่านมีจิตใจที่อ่อนโยน วิธีการนี้ที่เห็นชัดเจนแยกได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ

การโยงความจากธรรมชาติไปสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับนางที่รัก อาจเป็นอวัยวะของนาง ได้แก่ เนื้อ ผิว กิริยาอาการต่างๆ ได้แก่ การสาธกม การรำ วิธีการนี้แสดงให้เห็นความสนใจความเอาใจใส่คนรัก เห็นสิ่งใดก็ระลึกถึงบุคคลที่รักเสมอ โดยเฉพาะเมื่อเห็นธรรมชาติที่มีบางสิ่งบางอย่างช่วยกระตุ้นก็จะยิ่งระลึกถึงนางที่รักมากขึ้น ตัวอย่างเช่น สุนทรภู่เห็นฝ้ายที่ออกดอกขาวก็นึกถึงผิวของน้องที่ขาวนวลหรือเห็นขนเม่นซึ่งเป็นขนของสัตว์ชนิดหนึ่งก็คิดถึงนางที่ใช้ขนเม่นสอยไหมผม ดังเช่น

บ้านใหม่ไร่ฝ้ายสพรั่ง	ฝั่งชลา
พ้ายออกดอกขาวดา	เด่นช้อย
เนื้อนุชสุดไลภา	เพียงพ้าย ไร่เอย
ชมพ้ายคล้ายผิวสร้อย	สวาดิเนื้อเหลืองนวล ฯ

(ตำรวราชานฎภาพ, ๒๕๑๕, น.๓๒๐)

เขมันเมินว่าจะเดินไปหีนดาษ	ลัดตลาดแลตลอดคนสล้าง
เห็นขนเม่นพี่ยังหมายเสียดายนาง	เจ้าเคยสาธกสอยเส้นกระเด็นราย

(ตำรวราชานฎภาพ, ๒๕๑๕, น.๑๓๘)

นอกจากนี้สุนทรภู่ยังกล่าวถึงธรรมชาติแล้วนำไปเชื่อมโยงกับสิ่งอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับนางโดยตรง ได้แก่ ชื่อ เสียง กลิ่นแก้ม กลิ่นแป้งที่ใช้ กลิ่นผ้า แหวน ดังเช่น

จักจั่นห้วนแว้วแจ้วแจ้วเสียง	เหมือนสำเนียงวนิดาน้ำตาไหล
------------------------------	----------------------------

(ตำรวราชานฎภาพ, ๒๕๑๕, น.๑๐๗)

เห็นโคใหญ่ใกล้น้ำระกำแฝง
เหมือนโคที่ระกำก็เข้าเจือ

ทั้งรักแชนงสวาทประหลาดเหลือ
เพราะรักเรื้อแรมสวาทมาคลาดคลาย

(ตำราขนานภาพ, ๒๕๑๕, น.๑๔๘)

เห็นสวาทขาดทิ้งกิ่งสนัด
สวาทที่นี้ก็ขาดสวาทวาย

เป็นรอยตัดต้นสวาทให้ขาดสาย
แสนเสียดายสวาทที่ขาดลอย

(ตำราขนานภาพ, ๒๕๑๕, น.๑๔๙)

บางครั้งสุนทรภู่นำเอาความนึกคิดความรู้สึกของตนไปสันนิษฐานความรู้สึกของธรรมชาติที่เห็น ได้แก่ เห็นนกอยู่ตัวเดียวก็คิดว่านกรังคอยู่แล้วโยงเข้าสู่ความรู้สึกของตน ดังเช่น

ไอ้นกคู่ดูน่าจะมีลูก
เห็นนกหนึ่งจับจับกิ่งระกำ
ถ้าคนผู้ดูเหมือนหัวอกที่
นิจจาเอ๋ยถ้าเป็นอกนกตัวเมีย
ไม่เห็นนกแล้ววิตกถึงน้องน้อย
ไม่เห็นพี่ก็กะโหยอยู่โดยเดียว

พินทุ์เพราะจากเจ้างามขำ
ไอ้นกน้อยเห็นจะจำจากตัวเมีย
แสนทวิเวทนาประดาเสีย
จะละเหี่ยหาผัวอยู่ตัวเดียว
จะควรวนคอบนวันกระสันเสีย
พี่ก็เปลี่ยนเปล้ากายซังตามยา

(ตำราขนานภาพ, ๒๕๑๕, น.๑๕๐)

๔. การกล่าวถึงธรรมชาติโดยเชื่อมโยงถึงความคิดเห็น คติ ข้อคิด ทำให้เห็นโลกทัศน์ของสุนทรภู่ในเรื่องต่างๆ ทำให้ผู้อ่านได้ข้อคิดเตือนใจที่เป็นประโยชน์ ตัวอย่างเช่น เมื่อเห็นต้นตาลสุนทรภู่ก็ให้ข้อคิดเกี่ยวกับการคบคนปากหวานว่า ถ้าพลาดพลั้งก็จะเจ็บอกเหมือนตกต้นตาล หรือเมื่อเห็นต้นบอนก็ให้ข้อคิดเกี่ยวกับคนปากบอนซึ่งแก้ไขได้ยาก แม้แต่ลูกยางซึ่งโดยธรรมชาติจะหล่นไกลต้น สุนทรภู่ก็นำมาโยงสู่ข้อคิดเกี่ยวกับความประพฤติของคน ดังเช่น

หุงละลิวทิวเมฆเป็นหมอกมน
เจ้าของตาลรักหวานขึ้นปิ่นต้น
เหมือนคบคนคำหวานรำคาญครัน

สะพรั่งต้นตาลโตนดอนาดครัน
ระวังตนตีนมือระมัดมัน
ถ้าพลั้งพลันเจ็บอกเหมือนตกตาล

(ตำราขนานภาพ, ๒๕๑๕, น.๑๖๖)

ทูนักผักตบช้อน	บอนแขง
บอนสุพรรณนหันแกง	อรัยแท้
บอนบางกอกดอกแสดง	เหลือแหล่ แม่เอย
บอนปากยากจแก้	ไม้สรันลันบอนฯ

(ตำรงราชานฎาพ, ๒๕๑๕, น.๒๘๖)

ลูกยางอย่างลูกน้อย	ถ้อยสฎน
ไม่รักศักริระกุน	แก้งก้อ
ครูสอนหอนเหนคุณ	คิดออก นอกเอย
ปลินปลอกหลอกหลอนพ้อ	เล่ตันผลยงฯ

(ตำรงราชานฎาพ, ๒๕๑๕, น.๓๗๑)

การกล่าวถึงต้นจ๊วก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ทำให้ผู้อ่านทราบความรู้สึกนึกคิดของสุนทรภู่ เมื่อเห็นต้นจ๊วที่มีหนามแหลมคม สุนทรภู่รู้สึกกลัวบาป และคิดถึงความเชื่อที่ว่าใครเป็นชู้จะต้องตกนรกและต้องไปป็นต้นจ๊วที่มีหนามแหลมคม ดังเช่น

ถึงบ้านจ๊วเห็นแต่จ๊วละลิวสูง	ไม่มีผู้สัตรีลึงกึ่งพุกษา
ด้วยหนามดกรดดาชะระตะดา	นีกก็นากลัวหนามขามขามใจ
จ๊วนรกลีบหอกคุลีแหลม	ดังขวากแซมเสียมแซกแตกไสว
ใครทำชู้คู่ท่านครันบรรลัย	ก็ต้องไปป็นต้นนำขนพอง

(ตำรงราชานฎาพ, ๒๕๑๕, น.๑๕๐)

ยามยณต้นจ๊วป่า	หนานหนาม
นีกบาปวาบับหวม	วุ่นแล้ว

(ตำรงราชานฎาพ, ๒๕๑๕, น.๒๘๒)

ความคิดเห็นหรือข้อคิดที่แสดงออกมานั้น บางสิ่งบางอย่างยังสัมพันธ์กับชีวิตจริงของสุนทรภู่ด้วย เมื่อสุนทรภู่พบเห็นธรรมชาติที่กระทบเรื่องราวในใจของตนก็ระบายความรู้สึกออกมา ทำให้ผู้อ่านรู้จักตัวตนของสุนทรภู่จากงานนิราศของสุนทรภู่ ดังเช่นในนิราศพระบาทเมื่อสุนทรภู่เห็นนกตะกรุมซึ่งมีหัวล้าน และเห็นสมุนไพรวงชนิดก็ได้กล่าวแสดงความรู้สึกระกำใจเกี่ยวกับหัวล้านไว้ ดังเช่น

ศีระะเตียนเลียนโลงหัวล้านเลื่อม
ไอ้หัวนกนี่ก็ล้านประจานคน

เหนียงกระเพื่อมร้อนแรงแสงขน
เมื่อยามยลที่ยังแสนระกำทรวง

(คำรกราชานุกาพ, ๒๕๑๕, น.๑๑๘)

หัวล้านลูกกละเบียดดูเสียหน้า

ลูกชี้ข้าวอะไรล้านประจานหัว

(คำรกราชานุกาพ, ๒๕๑๕, น.๑๓๘)

จากความรู้สึกข้างต้นที่สุนทรภู่แสดงไว้นั้นจึงเชื่อกันว่าท่านน่าจะมึศีระะล้าน ซึ่งในเรื่องนี้ ชลดา เรื่องรักษลิขิต (๒๕๔๒, น.๑๐) มีความเห็นว่า “สุนทรภู่จะมีศีระะเถิกมาตั้งแต่อยู่ในวัยหนุ่ม เพราะในตอนที่ตั้งนิราศพระบาทมีอายุเพียง ๒๒ ปี เท่านั้น แต่ก็คงไม่ถึงกับล้านจนน่าเกลียด”

นอกจากนี้สุนทรภู่ยังให้แง่มุมมองโลกผ่านธรรมชาติ โดยกล่าวถึงธรรมชาติแล้วโยงไป กล่าวถึงบุคคลที่ประพฤติไม่ดี เช่น กล่าวถึงกาที่คอยโฉบเฉี่ยวปลาแล้วนำไปเปรียบเทียบกับข้าราชการที่ไม่ยุติธรรม กล่าวถึงนกยางที่คอยจับปลากินแล้วนำไปเปรียบเทียบกับข้าราชการที่ทุจริตรับสินบน ดังเช่น

กาเหยี่ยวเที่ยวว่าว่อน	เวหา
ร่อนร่ายหมายมัจจา	โฉบได้
ขุนนางอย่างเฉียวกา	กินสัตว์ สูเอย
โถมจับปรับไหมไซ้	เช่นข้าดำตี ฯ
ยางเจ้าเขาจับจ้อง	จกปลา
กินเล่นเป็นภักษา	สุขล้ำ
ตระลาการท่านลัทธิธา	ถือสัตย์ สวัสดิ์แยะ
บนทรัพย์กลับลักลั่น	กล่าวคล้ายฝ่ายยาง ฯ

(คำรกราชานุกาพ, ๒๕๑๕, น.๒๗๘)

๕. การกล่าวถึงธรรมชาติโดยให้ธรรมชาติทำหน้าที่เป็น “ทูต” นำข่าวสารความรู้สึกของกวีไปบอกแก่นางที่รัก ที่เรียกกันว่า “บทส่งทูต” สุนทรภู่ใช้วิธีการนี้บ้าง สำหรับวิธีการนี้ธรรมชาติเป็นเสมือนเพื่อนของกวี ที่ยามมีทุกข์ก็ขอความช่วยเหลือได้ นั่นคือ เมื่อคิดถึงนางที่รักแต่ตัวไม่สามารถไปหาได้ก็ฝากความไปกับธรรมชาติให้ช่วยไปบอกนาง ธรรมชาติที่ใช้เป็น “ทูต” นี้จะมีลักษณะที่เคลื่อนไหวได้หรือเดินทางไปได้ ได้แก่ ลมพัด นกบิน ดังเช่น

เห็นลมอื้ออ้อจะใคร่สื่อสาราสั่ง
ให้นิ่มน่องครองศึกด้อย่าปลักปลอม

ถึงร้อยซึ่งคู่เขยเคยถนอม
เรียนนี้ตรอมใจถึงคะนึ่งนาง

(ดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๕, น.๑๑๗)

กระทุงน้อยลอยทวนนาวามา
ถึงหน้าวังหรือจะสั่งด้วยนะก
มีทันสั่งสุกณินก็บินไป

ใช้ปีกษาเอ๋ยจะลอยถึงไหนไป
ให้แนบบอกของพี่ว่าไทยให้
ลงจับใกล้กตะกุ่มริมรุ่มวน

(ดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๕, น.๑๑๘)

๖. การกล่าวถึงธรรมชาติโดยมุ่งเน้นในแง่งามของวรรณศิลป์ ซึ่งจะมีลักษณะเป็นการนำชื่อพืชหรือสัตว์มาเรียงร้อยด้วยคำเล่นสำเนียงเสียงสัมผัส ซึ่งเป็นการแสดงความสามารถในการประพันธ์ และทำให้เกิดความไพเราะ ช่วยให้ผู้อ่านได้ทั้งความรู้และเกิดความเพลิดเพลิน ดังเช่น

โพพญาท่าตลิ่งล้วน
โพไฟไม้เตงตเคียน
ซิกซากกระบากกระเบียน
เสลาสลอดสลับสล้าง

พื่อเกวียร
ตขบข้าง
กระเบากระแบก กระบกแสบ
เหล่าไม้ใกล้กระสินฯ

(ดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๕, น.๓๑๓)

สุนทรภู่ยังกล่าวถึงธรรมชาติโดยใช้ศิลปะการแต่งเป็นโคลงกลบท ดังเช่น

เขาเขียวโชดคุ้มขึ้น
ร่มรื่นรุกขรังเรียง
โหมหัดหึ่งหายเหียง
ย่างใหญ่ยอดเย็นย้อย

เคียงเคียง
เรียบร้อย
หันหาด แอ้วแอ
โยกโยโยนเย็นฯ

(ดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๕, น.๓๕๓)

โคลงบทนี้ "สุนทรภู่แต่งเป็นโคลงกลบททอักษวล้วน คือ ในแต่ละบาทใช้อักษรเป็นเสียงเดียวกันทั้งหมด" (ชลดา เรื่องรักษลิขิต, ๒๕๔๒, น.๑๐) ทำให้ผู้อ่านได้บรรยากาศที่สุนกสนานมีชีวิตชีวาต่างไปจากการอ่านโคลงตามปกติ

การกล่าวถึงธรรมชาติหลากหลายวิธีการของสุนทรภู่อ้างมาแล้วทั้งหมดนั้น มีสิ่งที่น่าสังเกต คือสุนทรภู่จะไม่ได้ใช้เพียงวิธีการเดียว แต่จะใช้หลายวิธีร่วมกันอย่างเหมาะสม ได้แก่ กล่าวถึงธรรมชาติแล้วโยงถึงความรู้สึกของกวีที่มีต่อนางที่รัก

ตลอดจนสิ่งที่เกี่ยวข้องกับนางด้วย ซึ่งจะช่วยเสริมเรื่อง เสริมบรรยากาศ และเสริมอารมณ์ ผู้อ่านให้เข้าถึงรสของนิราศได้ดียิ่ง ดังเช่น

ไอ้นึกนึกคิดเงียบขะเยียบบอก	เห็นแต่กกกอปรงเป็นพงไผ่
ลดาวลัยพันพุ่มช่อมใบ	เรไรไพเราะร้องซ้องสำเนียง
เสียงกรอดกรียดเขียดกบเข้าขบเขี้ยว	เหมือนกรับกรั้วกรอดกริดวะหวัดเสียง
หริงหริงแรมแม่มายล่องในเรียง	แซ่สำเนียงหนาวในใจรำจวน
เหมือนคนตรีปีป่าประสาแยก	ทั้งสองฝากฟังให้อาลัยทวน
ดั่งขับขานหวานเสียงสำเนียงนวล	เมื่อโอดครวญครวญฟังให้อึ้งเวงฯ

(ตำราขนานภาพ, ๒๕๑๕, น.๒๓๙)

คุณค่าของการกล่าวถึงธรรมชาติในวรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่

การกล่าวถึงธรรมชาติในวรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่ มีคุณค่าทั้งต่อกวีและผู้อ่าน กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

๑. **คุณค่าต่อกวี** การกล่าวถึงธรรมชาติช่วยในการดำเนินเรื่องของนิราศให้เป็นไปอย่างสละสลวยกลมกลืนกับเนื้อความ ทำให้เนื้อความไม่ขาดตอนต่อเนื่องกันได้อย่างเหมาะสม ทั้งช่วยสร้างบรรยากาศให้แก่เรื่องได้ดียิ่ง เพราะสภาพธรรมชาติ ซึ่งสัมพันธ์กับชีวิตจริงของมนุษย์นั้นจะช่วยทำให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจได้ง่าย อันจะเป็นช่องทางที่กวีจะโน้มน้าวจิตใจของผู้อ่านให้รู้สึกนึกคิดตามที่ตนต้องการได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้การกล่าวถึงธรรมชาติของกวียังช่วยแสดงให้เห็นบุคลิกภาพของกวี เช่น ความช่างสังเกต ความซาบซึ้งในความงามของธรรมชาติ ทัศนะแ่งมุมมองต่างๆ ในการมองโลก เป็นต้น

๒. **คุณค่าต่อผู้อ่าน** สำหรับผู้อ่านการกล่าวถึงธรรมชาติในวรรณกรรมนิราศช่วยให้ผู้อ่านมีความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติวิทยา ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับพืชและสัตว์ ในด้านรูปลักษณ์ เสียงร้อง พฤติกรรม ฯลฯ ตลอดจนรู้จักสภาพภูมิประเทศของแต่ละท้องที่ที่กล่าวถึง เห็นสภาพความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในสมัยนั้น เพราะการที่กวีถ่ายทอดสภาพธรรมชาติให้ปรากฏไว้ในงานประพันธ์ ย่อมมีส่วนบ่งบอกถึงสภาพธรรมชาติที่แท้จริงด้วย

การกล่าวถึงธรรมชาติยังทำให้ผู้อ่านเป็นคนช่างสังเกต ตามที่กวีชี้แนะหรือกล่าวถึง ทำให้เกิดความคิดมุมมองต่างๆ แม้บางสิ่งจะเป็นเรื่องธรรมดาในสายตา

ของคนทั่วไป แต่ด้วยความละเอียดอ่อนของกวี ผู้อ่านก็จะได้คติธรรม ข้อคิดต่างๆ ที่แฝงอยู่ในธรรมชาติตามที่กวีชี้ นำให้ประจักษ์ในสัจธรรมต่างๆ ซึ่งจะทำให้เข้าใจโลก เข้าใจชีวิตมากขึ้น และยังช่วยยกระดับจิตใจของผู้อ่านให้สูงขึ้น การได้สัมผัสความงาม ของธรรมชาติจากตัวอักษรนี้จะทำให้ผู้อ่านเกิดความเพลิดเพลิน จิตใจสงบ อ่อนโยน เกิด ความรักความเอ็นดูสัตว์ ชื่นชมธรรมชาติ ส่งผลให้เกิดความรู้สึกห่วงแหน เสียตาย ประารถนาจะรักษาสภาพเหล่านี้ให้คงไว้ ซึ่งความรู้สึกเช่นนี้จะช่วยส่งเสริมให้มีจิตใจ อ่อนริษัธรรมชาติโดยที่ผู้อ่านไม่รู้ตัว

การที่สุนทรภู่กล่าวถึงธรรมชาติไว้ในวรรณกรรมนิราศของท่านได้อย่างไพเราะ เหมาะสมนี้ เป็นเสน่ห์เสริมผลงานของท่านให้โดดเด่น ประทับใจแก่ผู้อ่าน อีกทั้งยังสามารถเข้า ถึงจิตใจและอารมณ์ความรู้สึกของผู้อ่านได้อย่างลึกซึ้ง สร้างอารมณ์สะท้อนใจต่างๆ ให้เกิดขึ้น ด้วยการสื่อผ่านตัวอักษรที่ท่านกลั่นกรองร้อยเรียงไว้อย่างได้วรรจรส ซึ่งมีกวีน้อยคนนักที่จะมีความ สามารถเช่นนี้ วรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่อิงเป็นเพชรน้ำงามที่ประดับวงวรรณกรรมนิราศที่ คนไทยทั้งหลายควรภาคภูมิใจและรักษาไว้ให้ลูกหลานได้อ่านประดับใจต่อไป

บรรณานุกรม

- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. *ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่*. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- ฐะปะนีย์ นาครทรรพ (บรรณาธิการ). *สุนทรภู่อบรมวิวัฒนาการ*. กรุงเทพฯ: บริษัท บพิธการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๗.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. *ชีวิตและงานของสุนทรภู่*. นครหลวงฯ: บรรณาการ, ๒๕๑๕.
- เปลื้อง ณ นคร. "พบวรรณกรรมเรื่องใหม่ของสุนทรภู่." *เกียรติคุณของสุนทรภู่*. จัดพิมพ์โดย คณะอนุกรรมการโครงสร้างห้องสมุดอนุสรณ์สุนทรภู่ สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์. กรุงเทพมหานคร: ปรกาศพริก, ๒๕๒๕. หน้า ๓-๑๕.
- พิรัชชาติ ลีวัฒนางกูร. "ปริทัศน์ 'โคลงนิราศสุพรรณ' ของสุนทรภู่." *วัฒนธรรมไทย ๑๑* (มกราคม, ๒๕๑๕), ๒๕-๓๑.
- ราชบัณฑิตยสถาน. *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕*. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพ-มหานคร: บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อ.จ.ท. จำกัด, ๒๕๓๙.
- วาสนา กุลประสูตร. "พิลาปรีชา ลำนน้ำเพชร," *อนุสาร อ.ส.ท.* ๒๖(มิถุนายน, ๒๕๒๙), ๘๓-๘๙. สามารถ สัมพันธ์อักษร. "สุนทรภู่อบรมชาติ," *จันทร์เกษม ฉบับที่ ๙๙*(มีนาคม-เมษายน, ๒๕๑๔), ๗๖-๘๑.
- เสงี่ยม คุมพาวาส. "จินตนาการของสุนทรภู่." *วัฒนธรรมไทย ๑๐*(สิงหาคม, ๒๕๑๓), ๖๑-๖๕.
- อุทัย สินธุสาร. *สารานุกรมไทย เล่ม ๒*. [ม.ป.ป., ม.ป.ท.].